

- Харків. держ. ун-т. – Харків, 1997.
8. Майстренко В.С. Століпінська аграрна реформа в Харківській губернії. Дис... канд. істор. наук. 07.00.01 / Харків. держ. ун-т. – Харків, 1997.
9. Бочаров В.В. Формирование хуторского и отрубного хозяйства в Екатеринославской губернии (1906-1916 гг.) // Междунар. студенческая конференция “Актуальные проблемы гуманитарных наук и их информативное обеспечение”. – Харьков, 1997.; Хозяйственные итоги столипінської аграрної реформи в Екатеринославской губернии // Новые страницы в истории Донбасса. – Донецк, 1997. – Ст. Кн. 5.; Аграрная реформа 1906-1916 гг. (по материалам Мариупольского уезда Екатеринославской губернии) // Нові сторінки історії Донбасу. – Донецьк, 1998. – С. Кн. 6.; Изменение структуры крестьянского землевладения в Бахмутском и Мариупольском уездах (1906-1916 гг.) / Нові сторінки історії Донбасу. – Донецьк, 1999. – Ст. Кн. 7.; Изменение структуры крестьянского землевладения в Юго-Восточной Украине (1906-1916 гг.) // Вісник Східноукраїнського державного університету: Історичні науки. – 2000. – № 2.
10. Бочаров В.В. Століпінська аграрна реформа в Катеринославській і Харківській губерніях (1906-1916 рр.): Дис... канд. істор. наук: 07.00.01/Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2001.
11. Приймак О.М. Діяльність комітетів “Особливої наради про потреби сільськогосподарської промисловості” на Півдні України (1902-1903) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. VI. – Запоріжжя, 1999.; Общинне та приватне землевладіння на Півдні України під час столипінської аграрної реформи // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Том 5. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України. – Запорізьке відділення, 1999.; Створення хутирських та відрубних господарств на Півдні України під час столипінської аграрної реформи // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна ХХ століття. – Вип.V. – Запоріжжя; “Тандем-У”, 2000.
12. Приймак О.М. Століпінська аграрна реформа на Півдні України (1906-1917 рр.): Дис... канд. істор. наук: 07.00.01/ Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2002.
13. Власюк І.М. Особливості реалізації столипінської аграрної реформи у Волинській губернії // Житомирщина крізь призму століть. Наук. Збір.. – Житомир: Журфонд, 1997.; Століпінська аграрна реформа: історіографія проблеми // Вісник Житомирського інженерно-технологічного інституту. Економічні та гуманітарні науки. – 1997. – № 6.; Вплив столипінської аграрної реформи на розвиток промисловості Правобережної України // Історія України. – 1998. – № 23 (87); Вплив столипінської аграрної реформи на соціально-економічний розвиток Правобережної України (1906-1914 рр.) // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 1999. – Вип. 9.; Торгівля і транспорт Правобережної України в період столипінської аграрної реформи // Київська старовина. – 1999. – № 5.; Впровадження агрономічних заходів і системи дрібного кредиту в селянських господарствах Правобережної України у 1906-1914 рр. // Український історичний збірник. – 1999. – К., 2000.
14. Власюк І.М. Вплив столипінської аграрної реформи на соціально-економічний розвиток Правобережної України (1906-1914 рр.): Дис... канд. істор. наук: 07.00.01/НАН України. Інститут історії України. – К., 2000.
15. Ігнатова Л.Р. Аграрна реформа П.А.Століпінна та її здійснення в Україні (1906-1914 рр.): Дис...канд.. істор. наук: 07.00.01/ Одеський нац. ун-т, Одеса, 2002.

16. Бакало Р.Г. Діяльність селянського поземельного банку і переселенська політика царського уряду в Україні в роки столипінської аграрної реформи // Вісник Черкаського університету. – Серія Історичні науки. – Черкаси, 2000. – Вип. 21.; Розробка та запровадження столипінського аграрного законодавства // Український селянин. Праці Науково-дослідного інституту селянства, Інститут історії України НАН України. – Черкаси, 2002. – Вип. 5.; Вплив столипінської аграрної реформи на розвиток продуктивних сил України // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції “Наука і освіта 2003. – Том 18. Історія. – Дніпропетровськ, 2003.; Общинне та поміщицьке землевладіння уроки столипінської аграрної реформи на Україні (1906-1913) // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – Черкаси, 2003. – Вип. 34.; Утворення одноосібних господарств та агрономічні заходи в Черкаському повіті періоду столипінської аграрної реформи // Матеріали першої науково-краснорозмовної конференції “Черкащина в контексті історії України”. – Черкаси, 2003.

В. В. Ігнатенко

ПРОБЛЕМА ХЛІБОРОБСЬКОЇ ЕЛІТИ В УКРАЇНІ В РОЗРІЗІ СИНЕРГЕТИЧНОЇ НАУКОВОЇ ПАРАДИГМИ

Поняття еліти в сучасній філософії та політології залишається однією із складних і дискусійних проблем, по-перше, через наявність двох паронімічних відповідників елітності та елітарності, які різняться своїм аксіологічним навантаженням; по-друге, через специфіку ставлення еліти до таких системотвірних чинників держави, як влада, клас, національна політика, культура, духовність, що зумовлює апеляцію науковців до різних типів еліти (владної, політичної, культурної, духовної тощо); по-третє, через розмитість характеристик й ознак самого поняття в науковій літературі та колективній свідомості, яка і визначає елітний статус людини в суспільстві, державі. Проблемі еліти присвячена значна кількість наукових розробок (праці В. Липинського, Г.К. Ашина, К. Баранцевої, О. Лазоренка, М. Нарти, О. Проценка, І. Тукаленка та ін.). Однак ця проблема має ще багато векторів дослідження, одним з яких є вивчення підґрунтя, чинників і механізмів формування еліти в умовах незалежної України. Розробка загальних принципів концепції еліти в Україні належить В. Липинському, хоч у його працях існує чимало положень, які неоднозначно розцінюються критиками й історіографами. Зокрема, це стосується питання винятковості в Україні окремої групи – хліборобської еліти, на тлі визнання елітного плюралізму [1].

Мета нашої статті – встановити можливість і механізми формування хліборобської еліти в Україні, виходячи із положень перспективної сьогодні в різних галузях знань синергетичної парадигми.

На соціальні явища поняття синергетики як теорії самоорганізації відкритих, нелінійних складних систем, що перебувають у стані більшої чи меншої нерівноваги і переходять від хаосу до порядку і далі до нового порядку, були транспоновані німецьким фізиком, засновником цього підходу Генрі Хакеном [2]. Синергетичний аналіз у соціальних науках передбачає розгляд суспільства, держави як складної,

багатомірної нерівноважної системи, самоорганізація якої відбувається шляхом спільного функціонування її елементів і підсистем та спрямована на збереження і протистояння руйнівним чинникам. Завданням аналізу є встановлення параметрів порядку та дестабілізуючих механізмів, їхньої взаємодії і протистояння, рівноважних процесів, які зумовлюють перехід системи від дестабілізованого стану до якісно нової впорядкованості.

Одним із параметрів самоорганізації синергетичної системи держави є її еліта у різному розумінні цього поняття. Складна взаємодія владної, політичної, культурної і духовної еліти визначає наявний у державі стан системи, організує чи дестабілізує її, а також закладає підґрунтя для переходу системи в нову якість. Безперечно, односпрямованість дій цих еліт, що є своєрідним “ідеалом” суспільних відносин, неможливим в реальності, створює гармонійний чи деструктивний стан системи держави. Результатом будь-якої односпрямованості еліт за таких умов буде руйнація наявної системи, адже відсутність протистояння не забезпечує розвитку суспільства та держави. Отже, у самому синергетичному принципі функціонування складної, нелінійної системи закладена відсутність “ідеалу”, гармонійної взаємодії елітних угруповань держави. Суперечність діяльності та завдань різних еліт є джерелом розвитку країни, знаряддям протистояння руйнівним тенденціям. Так, протиріччя між владною та політичною елітами у багатьох країнах світу сприяє зміні політичних режимів, а також панівних політико-ідеологічних концепцій. Різна спрямованість культурної та духовної еліт часом призводить до винищення духовної і тим самим прискорює зміну режиму влади і культурну переорієнтацію, що сприяє оздоровленню суспільства.

Різноманітність окреслених нами елітних угруповань свідчить про обрану дефініцію еліти як такої. У науковій літературі виокремлюються три підходи до визначення цього поняття: інституціональний, коли елітою вважаються представники різних інститутів влади в державі; ціннісний, що наділяє елітну верству високими моральними й інтелектуальними якостями; та структурно-функціональний, який наголошує на перевазі певних функцій людей в процесі самоорганізації суспільства [4, 46–50]. Синергетичний підхід дає змогу кваліфікувати еліту як генеруючі детермінанти різних підсистем суперсистеми держави, суспільства. Ці детермінанти сприяють функціонуванню підсистем й їхній взаємодії у процесі самоорганізації чи деструкції. Змішування інституціонального і ціннісного підходів призводить до появи терміну “квазі-еліта”, яким позначають владне угруповання або людей, первісно позбавлених визначальних для еліти властивостей та якостей. “Результатом її діяльності стає або швидке падіння, новий період хаосу та реструктурування, або зтяжний період підтримання структури неадекватними, неконструктивними засобами [...]”. При цьому егалітарні руйнівні тенденції відіграють роль чинника, який сприяє переведення суспільства в стан, що уможливує проходження процесів

самоорганізації” [5, 154]. Погоджуючись із цією думкою, ми вважаємо введення терміну “квазі-еліта” недоречним, адже розмежування цих двох понять є суб’єктивним і передбачає об’єктивну оцінку результатів діяльності квазі-еліти. До того ж визначитися із квазіелітністю в сфері політики чи культури з огляду на розходження слова і діла, програми дій і засобів її здійснення тощо є справою неможливою.

Визначене нами поняття еліти не передбачає суб’єктивізму, а лише є констатацією об’єктивної генеруючої ролі певних угруповань у діяльності підсистеми. Саме таке розуміння приводить нас до усвідомлення концепції хліборобської еліти в Україні, де селянство завжди вважалося особливою функціональною підсистемою в державі й важливим чинником державотворення. Ця концепція була розроблена В. Липинським зважаючи на консервативну спрямованість його політичної думки. Однак розглядаючи тезу про бажаність в Україні хліборобської еліти не лише як національної, а й як державної, дослідник констатував відсутність провідної ролі у владному механізмі хліборобського класу, який радше є пасивним виборчим знаряддям, гарматним м’язом у руках різноманітних елітних груп і піддається анархічним настроям [1, 124].

Сьогодні умови суспільно-політичного життя України змінилися, тому питання про наявність еліти цього класу суспільства вирішується в іншому ракурсі з урахуванням функціонального руху представників різних елітних верств. Для селянської еліти можливими є кілька шляхів такого руху.

Першим є екстенсивний, що полягає у набутті представниками селянської еліти владних функцій у державі шляхом досить активного в сучасній Україні просування до органів державної влади, але не через відстоювання інтересів свого класу, а через намагання вихідців із селян зробити суспільну кар’єру, підвищити свій статус, а також через потребу того чи іншого владного клану у політично діяльних, відданих йому посадових особах. Екстенсивність цього шляху пояснюється остаточною втратою цією елітою представників, що забезпечували б функціонування й розвиток підсистеми хліборобського класу.

Екстенсивний шлях мав певне історичне і політичне підґрунтя, закладене ще після Жовтневого перевороту, коли селянин був фактично позбавлений земельної власності, а те самодостатнє селянство, яке В. Липинський називав підґрунтям хліборобської еліти, змушене було шукати щастя в місті і тим самим пролетаризуватися. До того ж у колективній свідомості сформувалися психологічні стереотипи меншовартості селянства і навіть сприйняття селянина з тавром дрібнобуржуазності як носія ворожого для пролетаріату механізму відтворення капіталізму. Це створило умови для позбавлення спролетаризованими селянами у місті своїх традиційних ціннісних орієнтацій, звичаїв, так званого циклічно хліборобського прагнення діяльності та призвело до інтеграції вихідців із села до владно-партійної еліти Радянського Союзу.

Такий рух селянської еліти існував на тлі руйнації аграрної держави, адже найбільш активні члени

хліборобського класу позбувалися ознак і діяльності цього класу. Синергетична система аграрної країни набувала ознак переходу до хаосу, який посилювався чинником індустріалізації села за умов примусової колективізації. Чинник індустріалізації міг би бути за інших умов параметром самоорганізації, порядку системи держави при перетворенні її на аграрно-індустріальну, як це відбувалося в деяких країнах Східної Європи навіть соціалістичного спрямування, наприклад, в Угорщині. В Україні і колишньому СРСР руйнація аграрної сфери призвела до дестабілізації держави в цілому і створила умови для переходу її в нову якість приватизації землі, створення ринкових відносин тощо на посткомуністичному просторі.

Проте синергетично рух вихідців із села до партійно-господарчих структур має і позитивні наслідки. Зміна владних еліт перетворює владну еліту на політичну, і у представників партій і рухів політичної еліти виникає нагальна потреба знайти нові вектори розвитку, спрямовані на здобуття або повернення влади. Нерідко такі вектори передбачають повернення до свого коріння і відновлення функціональної здатності забезпечити розвиток хліборобського класу, який може підтримати і висунути своїх кандидатів на здійснення державних функцій. Частково такі люди поповнюють партії аграрного спрямування.

Другий шлях – політично прогресивний – полягає у цільовому рухові до політичної еліти керівників сільськогосподарських підприємств, агрофірм, які знають і відстоюють інтереси селянських верств населення України. Вони є лідерами аграрних та деяких інших партій, народними обранцями у Верховній Раді, обласних і районних радах тощо. Однак цей шлях можливий лише за умови існування в аграрному секторі доволі крупних сільськогосподарських виробничих структур, адже представники приватних невеличких фермерських господарств здебільшого не мають можливості бути підтриманими значною кількістю виборців. Хоч найбільш активні з них знаходять інші шляхи ідентифікації себе як хліборобської еліти, зокрема, через профспілки, об'єднання приватних підприємців тощо. Цей шлях якраз і служить найбільш інтенсифікуючим чинником формування політичної свідомості в досить інертному, аполітичному селянському середовищі. Напрямами закріплення в сучасній Україні справжньої хліборобської еліти є проведення реальної приватизації землі, коли земля стане дійсною власністю селянина й управління нею буде відбуватися безпосередньо її власником, а не через прообрази колгоспів – КСП; підтримка власників землі через систему довгострокових кредитів у спеціалізованих банках, іпотеку під патронатом держави; вироблення стратегій розвитку кооперації в нових її формах тощо. Це створює умови для реального формування політично і владно активного селянства як панівної еліти аграрної чи аграрно-індустріальної держави.

Третій шлях для хліборобських верств населення України є доволі традиційним і випробуваним, що зумовлено здебільшого селянською спрямованістю розвитку культури. Цей шлях є рухом найбільш талановитих, творчо обдарованих представників

хліборобської еліти до культурної і духовної еліти. Консервативна ідеологія українського селянина, поєднуючись із кордоцентричністю національного характеру як філософією серця, перевагою емоційного над раціональним створює оптимальні умови для самоорганізації системи держави при протистоянні духовної еліти владній за умови деструктивної сили останньої. Духовна еліта виконує у суспільстві функції національної ідентифікації, а це значить що вона відстоює свої глибинні інтереси хліборобського класу – станового хребта української нації.

Отже, синергетичний аналіз проблеми хліборобської еліти в сучасній Україні дає змогу встановити функціональне призначення цієї еліти як параметру порядку, чинника самоорганізації суперсистеми аграрно-індустріальної держави. Становлення в Україні еліти хліборобського класу та її розвиток сприятиме економічному зростанню, оновленню політичної системи, стабілізації суспільства, укоріненню “здорового” консервативного спрямування суспільної свідомості тощо.

1. Липинський В. Універсалізм у хліборобській ідеології // Консерватизм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 1998.
2. Haken H. Synergetics as a Tool for Conceptualization of Cognition and Behavior – How Far Can We Go? // Synergetics of Cognition / Eds. Haken H., Stadler M. – Berlin, 1990.
3. Поддубный Н. В. Синергетика: динамика самоорганизующихся систем. – Белгород: Изд-во Белгородского ун-та, 1999.
4. Лазоренко О. В., Лазоренко О. О. Теорія політології. – К.: Вища школа, 1996.
5. Баранцева К. К. Феномен еліти у вимірі політичної ідеології: український консерватизм // Вісник Київського держ. лінгв. ун-ту. Серія Історія, економіка, філософія. – 2000. – Вип. 4.

В. М. Лазуренко

АГРАРНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ (на прикладі Черкащини)

Глибокі зміни в соціально-економічній структурі суспільства, формування якісно нових відносин на селі потребують, на наш погляд, конструктивного осмислення широкого кола питань, що так чи інакше стосуються розвитку АПК. Діалектика питання змушує фахівців, представників різних галузей науки, повніше та об'єктивніше вивчати процеси, що проходили і проходять в аграрному секторі народного господарства.

Годі й казати, що селянство, яке протягом століть становило основу української нації, багато в чому і сьогодні продовжує визначати соціальне і духовне обличчя українства. В умовах тоталітаризму селянська тематика через політичну кон'юнктуру, надмірну заідеологізованість історичної науки всебічно не вивчалася, а висвітлення окремих сторін життя